

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2016» атты
XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2016»

PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION - 2016»

2016 жыл 14 сәуір
Астана

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2016»
атты XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2016»**

**PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2016»**

2016 жыл 14 сәуір

Астана

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

Ғ 96

Ғ96 «Ғылым және білім – 2016» атты студенттер мен жас ғалымдардың XI Халық. ғыл. конф. = XI Межд. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2016» = The XI International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2016» . – Астана: [http://www.enu.kz/ru/nauka/ nauka-i-obrazovanie/](http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/), 2016. – б. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-764-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

ISBN 978-9965-31-764-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2016

3. Исмакова А.С. Возвращение плеяды. Экзистенциальная проблематика в творчестве Ш. Кудайбердиева, А. Байтурсынова, Ж. Аймауытова, М. Жумабаева, М. Дулатова и М. Ауезова. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002, 200 с.
4. Джуанышбеков Н. Мыржакып Дулатов : очерк жизни и творчества : в помощь учителям казахской литературы, школьникам, студентам. - Алматы: «Искандер» [б. и.], 2004, 27 с.
5. Бес арыс: Естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар. Құраст: Д.Әшімханов.-Алматы: Жалын, 1992, 544 бет.
6. Султанбеков М. Синий Меридиан алашорда Аттила. Семей, «Семей печать», 2013, 325 с.
7. М. Дулатұлы. Алты томдық шығармалар жинағы. 3-том: Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары, қазақ тілінде басылған кітаптар көрсеткіштері / Құрастырған: Г.Дулатова, С.Иманбаева. –Алматы: Мектеп, 2013, 400 бет. - «Алаш мұрасы» сериясы.
8. М.Дулатов шығармалары: Өлеңдер, кара сөздер, көсемсөз. Қаз. ССР Ғылым акад., Әуезов атын. Әдебиет және өнер инс-ты; Құраст. М.Әбсеметов, Г.Дулатова, алғы сөзін жазған Ж.Ысмағұлов.-Алматы: «Жалын», 1991-384 бет.

ӘОЖ 94(674)

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТОРҒАЙ ӨҢІРІ ЭТНОГРАФИЯСЫ

Бөстекбаева Айгерім Серікқызы

Aikerim.kz@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Археология және этнология мамандығының

4 курс студенті, Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: А. Бикенов

Қазақстан – қазақ елінің ата –мекені. Өскен жері, өзен-көлі, тау мен тасы, ну орманы бірігіп бір тұтас мекенді құрайды. Осы мекенді келер ұрпаққа аманат етіп кеткен біздің ата-бабаларымыздың өткен өмірі, кешкен тіршілігі бізге аңыз әңгімелер мен жырлар арқылы жазылып қалған. Байтақ елдің кешегі жаугершілік замандардан аман- есен қалуы перзенттерінің даналары мен дараларының ерен еңбегі мен көрегенділігі мен білімділігінің арқасы. Атамекен ата-баба мекені қазақ тарихынан кішкентайда болса өзіндік орын алған қарт Торғай елінің тарихы тереңде жатыр. Торғай қаласы – ұлы даланың төсіне таққан алқасы, тарихтың алтын сандығы іспеттес. Онда халқымыздың сұлу тарихы сақтаулы. Бұл дала ықылым дәуір даласы қарт Торғай даласымен жалғасып жатыр. Қырқасында ақбөкен мен елік ойнап, көлде аққу ұшып, қаз қонған киелі кәрі Торғай жайлы қазақтың ақиық ақыны Ғафу Қайырбеков:

Көшелері құрғақ өзен арнасындай,

Қала едің кәрі шуда нар басындай.

Ішіне оқиғаны тиіп-сықап,

Тарихтың қойып кеткен арбасындай, - деген бір ауыз өлеңмен оның сыр-сипатын ашып берген еді. Торғай даласынан істерін отансүйгіштікке үлгі етер, өнеге тұтар ондаған азаматтар шыққан. Батыр қолбасшы, ел бірлігін қорғаған саясатшы, мәмілегер Шақшақ Жәнібек. Ұйқыдағы елін бірі маса болып шағып, бірі «оян, қазақ» деп ұрандаған Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов сынды Алаш көсемдері. Ел егемендігі жолында күрескен Әліби, Аманкелді, Кейкі сынды ержүрек батырларымыз. Поэзияның сәні де, нәрі де болған ақындар: Әбіқай, Нұрқан, Ахметхан, Қайнекей, Сырбай, Ғафу, Кеңшілік ... Бұлар - Торғай азаматтары, осы өңірде туып, азаматтық істерге осы жерден қанаттанған. Сондықтан

да болар, академик Зейнолла Қабдолов: «Торғай ұлыларды тудырған, ұлтымыздың ұясындай болған тарихи өлке» деп атаған болатын. Осындай азаматтарымыздың бірі қазақ тарихында ойып тұрып орын алатын «Бір Аллаға сыйынып, Кел, балалар оқиық!», - деп дала қоңырауын қаққан ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин.

Ыбырай Алтынсарин (Ибраһим) байырғы Торғай облысы, Николаевск уезі, Арақарағай болысында, қазіргі Қостанай облысы, Алтынсарин ауданында 1841 жылдың 20-шы қазанында дүниеге келген. Ол дарынды педагог, ағартушы, ақын, жазушы, этнограф, ғалым ретінде артына өте құнды әрі бай мұра қалдырды. XX ғасырдың ұлы жазушысы академик М.О.Әуезов кезінде: «Қазақ ССР тарихының өткен ғасырын еске алсақ, көзге толық, көңілге медеу үш адамды алдымен айтамыз. Олар – кең Қазақстанның шалғай жатқан өлкелерінен шықса да, үш бір туғандай сезілетін асыл жандар. Олар үшеуі үш мұнардай болған: Шоқан, Ыбырай, Абай» деп жазды. Әкесі Алтынсарин 1844 жылы Кенесары жасағы ауылын шапқанда қаза тауып, жастай жетім қалған Ыбырай ұлы атасы Балғожа би Жаңбыршыұлының тәрбиесінде өсіп, сол кісінің қолдауымен білім алған. Атасы алғыр немересін 1850 жылы Орынборда алғаш рет жеті жылдық мектепке берді. Сабақ орыс, араб, татар, парсы тілдерінде жүргізілді. Жасынан әр нәрсеге құштар, зерек шәкірт мектептің пәндік сабақтарын місе тұтпай, В.Шекспир, И.Гете, Д.Байрон, А.Пушкин, М.Лермонтов, И.Крылов сияқты батыс және орыс классиктерінің шығармаларын оқып шықты. Мектепті үздік бітірген Ыбырай туған ауылына келіп, 1857-1859 жылдары атасы Балғожа бидің хатшысы болып істеді. Көп ұзамай Орынбор облысының басқармасына кіші тілмаш болып орналасты. 1860 жылы облыс бақармасының тапсырмасымен Орынбор бекінісінде қазақ балалары үшін мектеп ашу мақсатымен Торғайға келген Алтынсариннің ағартушылық-ұстаздық қызметі басталды. Ол ауылдарды аралап, халықты білімге шақырып, қаржы жинай жүре Торғай ояздық басқармасында іс жүргізуші, Торғай ояздық соты қызметтерін қатар атқарды. Торғайдағы алғашқы мектеп 1864жылы 8 қаңтарда шаңырақ көтеріп, 14 шәкірт оқуға қабылданды. Мектеп жанынан интернат ұйымдастырылды. [1, 32 б.] Ы.Алтынсариннің көптеген еңбектері жарық көрді. Соның ішінде өлеңдер, балаларға арналған әңгімелер мен ертегілер, ересектерге арналған әңгімелер, ауыз әдебиетінің үлгілері, мақалдар мен мәтелдері сынды шығармалары халық санасында сақтаулы.

Ыбырай Алтынсарин өзінің біраз еңбектерін қазақ халқының салт-дәстүрлерінің ерекшеліктерін зерттеп этнографиялық очерктер жазуға арнады. 1870 жылы Ресейдің география қоғамының Орынбор өлкетану бөлімшесінің тапсыруы бойынша ол «Орынбор ведомствосы қазақтарының өлген адамды жерлеу және оған ас беру дәстүрлерінің очеркі» мен «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очерктері» атты екі еңбегін жазып тапсырды. Бұл еңбектер орыс қауымына қазақ қоғамының әр алуан тұрмыс-салт ерекшеліктері туралы түсінік берген тұңғыш жазба еңбектер еді. [2, 25 б.] Бұл зерттеу мақалалар оның қазақ өмірінде елеулі орын алатын салт-дәстүрлерді жетік білетін, сол ғұрыптардың елдің тұрмыс-тіршілігіне, діни салт-санасына қарым қатынасын жете бағалайтын білімдар кісі екенін айқын танытады. Айталық, өлген адамның тірі күнінде өтей алмаған ораза, намазы үшін берілетін ысқаттың (садақаның) «күнәні сатып алу» деп аталып, оған тиесілі азықты молданың өзі алмай, кедейлерге берілуі тиіс екені атап көрсетіледі. Немесе автордың өлген адамға қойылатын ескерткіші мен үйіне жасалатын белгілердің мән-маңызын ашып баяндауы да ел тіршілігінің талаптарына бағындырылып отырады. Осыған орай ол: «Бейіт ауыл төңірегіндегі ең биік жердің үстінен қазылады, ал оның үстіне салынатын ескерткіш алыстан көрінетін болуы үшін, мүмкін қатары биік етіп жасалынады; еркектердің ескерткішінің төбесіне – найза, әйелдердің бейітінің үстіне – бақан немесе піскек, ал балалардікіне – бесік қойылады. Бұл бейіттерді жергілікті қазақтардың бәрі де жақсы біледі, елсіз, жолсыз ен далада келе жатқан жолаушыға ол бейіттер жөн сілтейтін белгі болып табылады. Өлген кісіні жерлейтін орынды қарастырғанда, оның бейітінің суға жақын болуы еске алынады, өйткені жүргіншілердің сол бейітті бағдарлап су тауып ішу мақсаты көздестіріледі», - деп көрсетеді. Немесе қайтыс

болған кісінің жас мерзімін ұзақтан әйгілейтін орамал белгілердің мән-жайы мен үй ішінде ілінген киімдердің сыр-сипаты да біліктілікпен түсіндіріледі. Сондай-ақ оның жоқтау мен айтушылары, шығарушылары, өлікке әкелген аза мен сойылатын мал, шығын, ас беру тәртібі, сойылған малдың мүшелерінің кімге, қалай берілетіні туралы айтқан пікірлері әдет-ғұрыптық, этнографиялық мәнге ие. [3, 10 б.]

Құда түсу, қыз ұзату, той жасау дәстүрлері жөнінде екінші мақала да танымдық ғылыми мәнге ие. Мәселен, автор құда түсу жәйіттеріне мән бере сөйлейді. Ол осыған орай: «Қазақтардың өзара қоғамдық қатынастары тек қана ескілікті әдет-ғұрыптар бойынша реттеліп отырған кезде, өздерінің достығын жекжат болып нығайтқысы келген адамдар бірінің әйелі ұл, екіншісінің әйелі қыз тапса, оларды некелеп бір-біріне қосатын болып уәделесе беруші еді. Бұл әдет қазіргі уақытта қалып бара жатыр, бірақ солай бола тұрса да, бұл әдет көп реттерде әлі күнге дейін бар. Екі-үш жасар ұлы бар дәулетті қазақтың қай-қайсысы болса да баласына өзі сықылды дәулетті және беделді біреудің қызын айттыруға тырысады. Баласы 10-11 жасқа толысымен-ақ оның ата-анасы тиісті кәдесін беріп, қалыңдығына ұрын жібереді. Баласын өзінің күйіне және жалпы жағдайына қарай жасы толмай тұрып та, жасы толғаннан кейін де үйлендіре алады. Ауқатты қазақтар баласын 11-12 жасында-ақ үйлендіре береді», - дей келіп, әменгерлік, көп қатын алу себептерін де ашып түсіндіреді: «Әйелінен айырылып қалған қазақ екінші әйел ала алады, алғанда екінші қайын атасына айып төлеп алады, бұл айыптың белгілі мөлшері жоқ, бірақ солай бола тұрса да көбінесе қымбатқа түседі. Мұндай жағдайға қарамастан қазақ байларының көбі бірнеше қатын алады. Бұл көп қатын алудың себебі діннің жол беруін былай қойғанда, мынадай себептерден де болады: әйелін өзі сүйіп алмай, ата-аналарының қосуы бойынша алған қазақтар мұндай әйелінен өзі сүйетін қасиетті әрқашан таба бермейді, осының салдарынан ондай ерлі-зайыпты адамдардың арасы суыйды, сонан кейін күйі көтерсе ол екінші әйел алады, бұрынғы әйелін де өзіне қалдырады. [3, 12 б.] Автор құда түсудің, қалың мал төлеудің жауласып отырған рулардың татулығы мен бірлігіне себеп болатынын да байыпты баяндайды. Мұның әрідегі Есім ханнан бері қарай елеулі қызмет атқарып келе жатқанын айтып, құда түсу ырымдары мен кәде, ілу беру жайлары, ауқатты кісілердің қалыңмалының мөлшеріне дейін тәпшітеп әңгімелейді.

1880 жылдың көктемінде «Оренбургский листок» газетінде оның «Қазақ даласындағы жұт туралы» корреспонденциясы жарық көреді. Мақала «Жұт туралы» және «Қазақ даласындағы аштық хақында» деген тақырыптармен екіге бөлініп, газеттің 16,17 – сандарында беріледі. Автор мақаласында Торғай көкжиегін қара бұлт торлағанын, қыстың аса қатал болып, мал қырылып, елдің ашаршылыққа ұшырағанын, көктемді бір айыр шөпсіз қарсы алғандарын сөз етеді. Мақала соңында автор бір байдың 1300 жылқысынан қыстың басынан 28 ақпанға дейін 60 жылқысы ғана қалғанын, сонымен бірге 35 адамның үсіп өлгенін жазады «Қазақтардың басына түскен ауыртпалықтың бәрі оларды бұрынғы отырған қоныстарынан көшіріп, мал бағып жүрген халықты отырықшылыққа үйретуден,- деп жазады Ыбырай Алтынсарин. Қазақ халқының басына түскен ауыртпалықтың куәсі бола отырып, далада өскен және өз халқымыздың басына түскен бар ауыртпалықты өз көзіммен көріп, бұл мәселедегі Вороницкий мырзаның жасаған жобасына қарсылығымызды білдіреміз әрі далада өскен адамның дауысын қажетті жердегі басшылардың құлағына жеткізер және де біздің бұл ойымыз ешкімге зиян келтірмес деп ойлаймын», - деп түйіндейді сахара даланың сауатты болуын армандаған халық жанашыры. [4] Ыбырай Алтынсариннің аталмыш газетте 1880 жылғы 20-сәуірдегі 17 санында жариялаған «Торғай облысының суармалы егіншілігі» деп аталған мақаласында: «Қазақтар егіншілікке талпыныс байқатып отыр және онымен тікелей шұғылданады. Бұлайша егіншілікке ұмтылысты Торғай уезі қазақтары өмірінен байқауға болады. Өкініші сонда, егіншілік үшін қолайлы жердің жетіспегеніне қарамастан тұрған халық, аса төзімділік байқатады және ерен еңбекпен қыстау, өзен жағалауы маңында бос жатқан жерлерде игеру арқылы - арпа, бидай, сұлы егіп, егістікке су құбырларын жүргізіп, дәннің өсіп-өнуін қадағалап, қолдан суаруда қарапайым суармалық машина шығыр

пайдаланған қазақ егіншілері әр күн сайын, ертеден кешке дейін барша отбасымен егістікте болады. Ендеше, олар әрбір қолайлы да, тиімді жер пұшпағын айрықша қадірлей күтіп сақтау арқылы оның дамуына үлкен үмітпен қарайды. Және онда ұрпақтың барша болашағы негізделіп жатқанын сезіне білген», - деп жазып қалдырды. [5, 29 б.] Сонымен бұл аталған зерттеу мақалалары Ыбырай Алтынсариннің қазақ өмірін жетік білетіндігімен қатар, оның жіті этнограф, ғалым екенінде айқын танытады.

Қолданылған әдебиет:

1. Торғай елі энциклопедиясы / Рсаев Т., Кенжалин Ж., Бекболатұлы Ж., Әнес Ғ. – Алматы: Арыс, 2013, 32-33б.
2. Қазақ халқының салт-дәстүрлері және демократ ағартушылары / С. Қалиев, Ж.Базиллов. – Алматы, 1993, 25б.
3. Таңдамалы шығармалары / Ыбырай Алтынсарин. – Алматы: Ғылым, 1994, 10-13б.
4. Ақпараттық портал: baq.kz/history/kairatkerler/ibirai-altinsarinnin-resei-basilimdarindagi-makalalari-366
5. Этнографиялық очерктер және ауыз әдебиет үлгілері/ Ыбырай Алтынсарин. – 2-ші бас., толық. – Астана: Алтын кітап, 2007, 29-36б.

УДК 903/904

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ПРОБЛЕМУ ПРОИСХОЖДЕНИЯ РАННЕАЛАКУЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Брынза Татьяна Васильевна

tanechka83-83@mail.ru

Лаборант кафедры археологии и этнологии

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель: М. Хабдулина

Эпоха бронзы это один из важных периодов в истории Казахстана. Характерные для этого времени яркие культуры с экономикой производящего типа относятся к андроновской культурно-исторической общности. Несмотря на длительную историю накопления и осмысления археологических материалов бронзового века, целый ряд проблем остается дискуссионным. По периодизации эпохи бронзы Евразии к периоду средней бронзы относятся древности начальных этапов андроновской историко-культурной общности – это синташтинская и петровская археологические культуры. С позиций исторической интерпретации петровская и синташтинская археологические культуры – это эпоха кардинальных изменений в степях Казахстана, сложение основ протогородской цивилизации.

Актуальными являются проблема происхождения петровской археологической культуры, ее связь с Синташтой, территория распространения и исторические судьбы. Решение данных задач относится к кругу методологических проблем евразийской археологии.

К настоящему моменту оформилось несколько взглядов на проблему происхождения и развития раннеалакульской (петровской) археологической культуры. Их можно условно разделить на две группы. К первой группе мы отнесем исследователей, делающих упор на преимущество автохтонного субстрата в формировании петровской культуры. Представители же второй, гораздо более многочисленной группы считают, что в сложении петровской археологической культуры сыграли ключевую роль пришлые культуры. Влияние